

Mihail D. Petruševski i njegove emendacije i konjektуре grčkih tekstova

Razgovor vodio Endjel Sedaj

Da ga predstavimo: Dr Mihail D. Petruševski, klasični filolog, poznatiji kao grecista-mikenolog, redovni profesor univerziteta u penziji, akademik, vrstan prevodilac sa grčkog na makedonski jezik, pokretač i glavni urednik naučnog časopisa *Živa antika*, dobitnik Nagrade AVNOJ-a za lingvistiku i drugih priznanja, rođen je 2. VII. 1911. god. u Bitolju, gde je završio osnovnu i srednju školu. Filozofski fakultet – Odsek za klasičnu filologiju – studirao i završio u Beogradu, gde je doktorirao i neko vreme radio kao asistent. Odmah posle rata (1946) prelazi u Skoplje i radi na Filozofskom fakultetu sve do penzionisanja (1977). Bio je prvi dekan ovog fakulteta, zatim je prodekan, a u jednom mandatu obavljao je dužnost rektora Skopskog univerziteta.

Objavio je preko 200 naučnih radova i prikaza, prepevao *Ilijadu* i Prličevog *Skenderbega* i preveo i druge grčke klasike na makedonski jezik. Kod nas i u svetu poznat je ponajviše po emendacijama i konjekturama Aristotelove *Poetike*, a naročito po rešavanju problema tzv. Aristotelove tragične katarze.

Iako slabog zdravlja, on je ljubazno pristao da vodi sa nama ovaj razgovor koji obuhvaća samo neke momente iz njegovog života i rada.

1. *Profesore Petruševski, iz Vaših naučnih radova se može videti da ste bili skloni rešavanju nekih lingvističkih i filoloških problema koje drugi nisu mogli pravilno rešavati ili su prešli preko njih. Jeste bili skloni rešavanju takvih problema možda i u osnovnoj i srednjoj školi?*

Prof. Petruševski: Bio sam odličan učenik u osnovnoj i u srednjoj školi, ali o rešavanju nekih filoloških ili lingvističkih problema bilo bi preterano govoriti. Učio sam (kao samouk) starogrčki jezik u gimnaziji pored latinskog, koji se tada u realnoj gimnaziji učio četiri godine (od petog do osmog razreda). Uspeo sam da savladam elemente i da čitam i prevodim lakše starogrčke tekstove. Tome je pripomogla činjenica što se u mojoj porodici govorio i novogrčki jezik, a bile su tu i knjige mojih starijih sestara i braće, koja su pohađala grčke škole. Sve je to pridonelo da se u meni probudi interes za klasiku, a osim toga moj profesor latinskog jezika savetovao mi je da se upišem na klasičnu filologiju, jer sam bio najbolji latinist u razredu. Inače mogu da kažem i to da je moj otac bio učenik Grigora Prličeva u Ohridu, a i moja majka je bila Ohridanka, a tamo su onda radile grčke škole.

2. *Očito da je Vaše opredeljenje za grčki jezik i književnost postojalo od samog početka, iako ste bili odlični iz latinskog jezika. Da nisu uticali na to i Vaši profesori u Beogradu ili neki drugi faktori?*

Prof. Petruševski: Svakako je tu odigrao značajnu ulogu i uticaj mojih profesora latinskog i starogrčkog jezika (prof. Veselin Čajkanović i prof. Milan Budimir) koji su u meni zapazili izuzetnu nadarenost i koji su me bodrili. Sada bih se vratio na ono prvo pitanje koje ste mi postavili; naime, da sam svoj prvi rad koji je bio iz oblasti kritike teksta, uz posticanje prof. Čajkanovića, napisao kao student četvrte godine još davne 1934. god. u Beogradu. Rad je bio objavljen docnije (1940. god.), a problem koji sam rešio odnosio se na kult Dionisa. Sa prof. Čajkanovićem često smo radili na seminarskim vežbama kritiku

tekstova. Tako se, eto, desilo da sam uočio jednu nelogičnost u rečenici, u kojoj se govorilo da su *Menade* – pratilice Dionisove – igrale jedno specijalno kolo, koje bi se moglo prevesti kao *kolo vina*. Starogrčki *dinos* (δίνος) je »kovitlac, vior«, a izdavači, odnosno prepisivači su ovu reč zamenili rečju *oinos* (οἶνος) »vino«, što je svakako bilo besmisleno. U ovom slučaju trebalo je naime zameniti samo jedno slovo *o* s *d* (a ona su vrlo slična u starogrčkom), pa da rečenica postane logična i da dobije smisao. Prof. Čajkanović je bio oduševljen mojom oštroumnnošću i sugerirao mi je da ovu svoju konjekturu priprelim i obradim za štampu.

Inače, mogu reći i to da mi je moje poznavanje novogrčkog jezika, tzv. *katareuse*, bilo uvek od pomoći i uticalo da se ja bavim starogrčkim jezikom i na istraživačkom planu.

3. *Sa problemima izvornog teksta Vi se suočavate, na neki način, kod svih grčkih autora koje ste prevodili, pa čak i kod Prličeva. Kako gledate na problem emendacija grčkih i latinskih tekstova?*

Prof. Petruševski: Problem emendacija grčkih i latinskih tekstova povlači se još od antičkih vremena, a naročito iz doba srednjega veka, kada su prepisivači vrlo često grešili kod nekih izraza koje nisu dobro razumeli. Tako su zamenjivali reči i izraze nečim što im je bilo poznatije, pa su se zbog toga dobijale, odnosno nastale nelogične misli, nerazumljivi tekstovi. Onaj koji se bavi izdavanjem starih tekstova uopće mora biti izvrstan poznavalac tih jezika, pa i pored toga dešava se da poneki izraz izmakne pažnji izdavača i ostane onako zabeležen kako ga je prepisivač predao. Zato je ovaj problem nekako stalno prisutan.

Što se tiče Prličeva, treba da kažem da sam uspeo da pročitam ceo tekst epa *Skenderbeg*, tj. i one stihove koje prvi izdavač (Hristo Kodov, iz Sofije), iako je imao originalan tekst Prličeva, nije mogao da pročita. Ja sam tekst ovoga epa pročitao sa fotokopiranog mikrofilma. Ovde se naravno problem očituje u malo drugačijoj formi u odnosu na tekstove starih rukopisa.

4. *Ali ipak u svetu ste poznati upravo po tzv. Aristotelovoj katarsi. Kako je došlo do te emendacije i da li ima otpora Vašoj teoriji da u drami, odnosno u tragediji, nema mesta katarsi; kako to sada glasi Aristotelova definicija tragedije?*

Prof. Petruševski: Problem takozvane tragične katarse nastao je iz Aristotelove definicije tragedije. Ja sam analizirao problem definicije i utvrdio da su u njoj poslednje dve reči neautentične, da ne potiču iz Aristotela, nego od prvog prepisivača njegove *Poetike*. Do tog zaključka sam došao analizirajući Aristotelov komentar uz definiciju tragedije, koji je vrlo opširan, u kome su sve reči definicije objašnjene, a o katarsi nema nijedne jedine reči. S obzirom na to da Aristotel nije dao u komentaru nikakvo objašnjenje o izrazu *pathēmátōn* (παθημάτων) ili *mathēmátōn kátharsin* (μαθημάτων κάθαρσιν), o kome su se vekovima lomila koplja filologa i filozofa, došao sam na pomisao da on i ne potiče od Aristotela i da je na tom mestu mogao biti neki drugi izraz, koji je Aristotel objasnio u svom komentaru. Otkrio sam da je Aristotel u komentaru posvetio najviše mesta izrazu *pragmátōn sýstasin* (πραγμάτων σύστασιν) »sastav događaja« ili »kompozicija radnje«, koji je za Aristotela *prōton kai mégiston tēs tragōdías* (πρῶτον και μέγιστον τῆς τραγωδίας), tj. prvo i najvažnije, a malo dalje u komentaru kaže da je to *télos tēs tragōdías* (τέλος τῆς τραγωδίας), odnosno cilj ili svrha tragedije.

U stvari, ove dve reči (*pragmátōn sýstasin*) imaju ne samo isti broj slogova, nego i isti broj slova, tako da je lako moglo doći do izmene tokom prepisivanja (jedan je čitao, a drugi su pisali).

Prema tome, ja ne postavljam nikakve teorije o drami, ni o katarsi, ja samo tumačim tekst Aristotelove *Poetike* sa filološke strane i sa ovoga gledišta dolazim do zaključka da u definiciji tragedije u *Poetici* nema mesta za taj izraz.

5. *Znamo da ste u svoj prevod ove Poetike uklopili preko 50 originalnih emendacija. Da li se po tome razlikuje ova Poetika od one Zdeslava Dukata i drugih izdanja kod nas i u svetu?*

Prof. Petruševski: Razlikuje se, i to na više mesta. To može da se vidi ako se uporedi moj makedonski prevod sa srpskim prevodom Miloša Đurića i hrvatskim Martina Kuzmića i Zdeslava Dukata, kao i sa drugim prevodima Aristotelove *Poetike* na drugim evropskim jezicima. Moje rešenje i sve moguće razlike koje postoje baziraju se na Aristotelovom tekstu *Poetike* i nikakvih drugih izmena nema, tako da je ova *Poetika* u tom smislu izvornija.

6. *A Homerova Ilijada, koju ste Vi prepevali na makedonski jezik, po čemu se ona razlikuje od one Tome Maretića i Miloša Đurića? Ima li i tu emendacija?*

Prof. Petruševski: Ja sam nastojao da prevodim u originalnom stihu (heksametru), i mislim da sam uspeo da izgradim dobar makedonski heksametar. Emendacija tako reći nema, sem jedne tamo iz prvog pevanja o kojoj sam pisao u *Živoj antici*, ali tome ne pridajem veliku važnost. U stvari, Homerovi epovi su se u antici recitovali, pa se u tom smislu njihova predaja za nijansu razlikuje od drugih tekstova antičkih autora.

7. *Kada sam Vas posetio jednom u bolnici, govorili ste mi o Odiseji. Što je sa tom Vašom Odisejom?*

Prof. Petruševski: Jedan deo *Odiseje* imam u prvoj verziji iz 1954. god. Sada radim na novoj redakciji, od koje sam uspeo da završim oko pet prvih pevanja. Kao što vidite, ostalo je još dosta posla, jer me je bolest sprečila u radu.

8. *Da li imate neobjavljenih radova ili prevoda grčkih klasika?*

Prof. Petruševski: Nemam ništa potpuno gotovo. Počeo sam prevoditi Ajshilove *Persijance* i još neke druge stvari, ali mi je potrebno još vremena da se potpuno oporavim i nastavim sa radom. Inače, moji naučni radovi iz mikenologije, i drugi, svi su objavljeni i štampani uglavnom u *Živoj antici*.

9. *Da se vratimo opet na emendacije i dešifrovanja, odnosno na otkrića u mikenologiji. Zar nisu ovi problemi vrlo bliski? Znamo da se prvi Vaš rad iz oblasti mikenologije odnosi na Ventrisovo (»golemoto«) otkriće.*

Prof. Petruševski: Od 1954. g. bavim se intenzivno i problemima grčkih tekstova iz mikenologije, odnosno iz mikenskog doba. Tu sam uspeo pravilno da objasnim neke oblike i reči, a uspeo sam čak i da dešifriram pravilno dva znaka mikenskog linearnog B pisma, tj. znak za diftong *au*, još pre 1958. godine, kada je o tom znaku izašla posebna studija u *Živoj antici*. Rad na mikenologiji je više lingvistički nego filološki, ali sam i tu uspeo kod nekih oblika da primenim filološki metod i da pravilno objasnim neke oblike, odnosno neke reči. Treba da kažem da sam i ovde u mikenskom dijalektu, odnosno u ahajskom dijalektu mikenske epohe, uspeo da otkrijem neke jezične osobine koje se ne javljaju kod drugih dijalekata, kao što je prelaz kratkog *u* u zatvoreno kratko *e*. Kao primer uzimamo reč *a-pe-te-me-ne* iz starijeg *aputhmene*, to je osobina plačkoga govora ili pojava palatalnih glasova *kja*, *kje*, *kjo* i *kju*, a o tome sam referisao na kolokvijumima u Brnu i Chaumontu sur Neuchatel u Švicarskoj.

10. *Kako se mogu sumirati rezultati mikenologije u odnosu na materijalni i duhovni život starih Grka u ono vreme?*

Prof. Petruševski: Rezultati mikenologije su vrlo značajni i za istoriju i za lingvistik-u, odnosno za grčku istorijsku gramatiku, jer pomeraju granice našega poznavanja grčkog jezika i istorije pet do sedam vekova unazad. Sada nisu Homerovi epovi najstariji grčki tekst, kako se mislilo, već su to mikenski tekstovi iz Knosa, Pila, Tebe i Mikene, a mikenska kultura ne može se smatrati preistorijskom. Dakle, radi se o prehomerskoj evropskoj kulturi i civilizaciji koja je dosta osvetljena na osnovu rezultata mikenoloških istraživanja, koja su danas izašla u prvi plan iz istorije grčkog jezika.

11. *Profesore Petruševski, da li naša sredina ima dovoljno razumevanja za ovakve naučne delatnosti kojima se Vi bavite; ili to uglavnom pada na teret pojedinca? Naime, da li je koji Vaš projekat bio finansiran, na neki način potpomognut ili honorisan?*

Prof. Petruševski: Najviše razumevanja je bilo svakako kroz to što su bila odvojena sredstva za *Živu antiku*, gde sam ja najviše našao sebe. Oko toga časopisa sam radio najviše. Ja sam bio odgovorni urednik i tu sam objavljivao svoje radove. Odmah posle rata svakako je bilo više razumevanja za klasične studije, što pokazuje i činjenica da je tada u svakoj republici, sem Crne Gore, bila po jedna klasična gimnazija. S druge strane omogućeno mi je da učestvujem na kongresima i kolokvijumima sredstvima društva i sl. Međutim, sada je klasična gimnazija u Skoplju zatvorena, a *Živa antika* sve teže prolazi, sve teže dobija sredstva. Učenje klasičnih jezika u Jugoslaviji nije zadovoljavajuće. Možda smo mi u Skoplju najviše pogođeni, dok u SR Hrvatskoj malo bolje stoje. To je što se tiče klasične filologije uopće, a što se mene lično tiče, moram da kažem da sam tako reći od 1945. g. dobivao priznanja i odlikovanja, pa i Nagradu AVNOJ-a, što je svako priznanje za ovu delatnost i ovu struku, ali oseća se izvesna kriza u srednjem obrazovanju i time su sve manje mogućnosti za novim kadrom, za stvaranje novog kadra.

12. *Kako gledate na razvoj naučne misli iz oblasti klasične filologije kod nas?*

Prof. Petruševski: Naučna misao iz klasične filologije se gajila ponajviše kroz *Živu antiku*, koja je priznata više u inostranstvu nego kod nas. U stvari mi smo najviše uspevali i razvijali naučnu misao kroz nju, a organizovana su do sada četiri naučna skupa: u Ohridu (1977. g.), u Novom Sadu (1980. g.), u Žalcu (1983. g.) i u Puli (1986. g.). Prethodno je bio organizovan naučni skup međunarodnog karaktera u Dubrovniku, a materijali tih skupova su objavljivani u *Živoj antici*, koja je od prvog broja zadržala savezni karakter. Istini za volju, pokretači ovog časopisa još 1950. g. bili su Milan Budimir, Miloš Đurić, Nikola Majnarić, Veljko Gortan i ja (A. Sovrè nije mogao da dođe na taj skup). Za razliku od ostalih časopisa, ne računajući ovde *Latina et Graeca* iz Zagreba, koji je namenjen uglavnom profesorima srednjih škola i drugima, *Živa antika* je više filološki časopis, dok se u ostalim časopisima u nas više obrađuje antika sa aspekta arheologije i istorije starog veka.

SUMMARIUM

MICHAEL PETRUŠEVSKI EIUSQUE EMENDATIONES ET CONIECTURAE CRITICAE AUCTORUM GRAECORUM

Michaël Petruševski magnam nominis famam adeptus est imprimis vetustissima vestigia linguae Graecae quae Mycenaea dicitur indagando. Optime autem meritis est et de patria Macedonica lingua, in quam carmina Homeri accuratissime transtulit. Omnibus qui studiis Aristotelicis operam dant nota est emendatio Michaelis Petruševski in textu Poetices, qua in celeberrima tragoediae definitione pro παθημάτων κἀραρισμῶν / πραγμάτων οὐσιαστικῶν legendum proponit (1449 b 28).